

Uwagi o prowincjałach karmelitańskiej Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu w XVIII w.

Remarks on the Provincial Superiors of the Wielkopolska-based
Carmelite Province of the Blessed Sacrament in the 18th Century

Wprowadzenie

Choć wydaje się, że znamy w ogólnych zarysach historię karmelitańskiej Prowincji Wielkopolskiej Bożego Ciała, która powstała w 1728 r., to jednak gdyby ktoś miał wskazać dokładne omówienie, nie znalazłby niczego, co zaspokoiłoby krytyczne wymagania naszej epoki¹. Jest to historia „do napisania”. Kolejne rocznice fundacji bądź zamknięcia poszczególnych klasztorów oraz sporadycznie pojawiające się prace dają nam pewien wgląd w życie samej prowincji, ale potrzebne jest zainteresowanie historyków i archiwistów, którzy zrekonstruują jej dzieje². Jednym z ważnych elementów są studia prozograficzne rozpoczęte przez Grzegorza Kloskowskiego, który kilka

¹ Ani starsi autorzy, ani współcześni nie dają szczegółowych informacji, ograniczając się do lakonicznych uwag. Por.: I. Chodynicki, *Wiadomość historyczna o fundacjach klasztorów zakonu karmelitańskiego*, Lwów 1846; Wołyniak (M. Giżycki), *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918; W. Kolak, *Katalog archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku*, Kraków 1997; B. Panek, *Karmelici*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 804–808. Najpełniejszą informację daje: B. Tomaszewski, *Dzieje zakonu oo. Karmelitów w Polsce na Litwie i Rusi (1397–1997)*, Kraków 1988, mps – niestety szerzej niedostępny i dziś domagający się rewizji.

² Por.: dla Bydgoszczy – *Karmelitańskie dziedzictwo Bydgoszczy*, red. M. Puziak, Bydgoszcz 2017; dla Kcyni – A. Szudrowicz, *Karmelici w Kcyni (1612–1835). Rola zakonu w życiu miasta i okolicy*, Bydgoszcz 2001; dla Kłodawy – B. Grzanka, *Dziedzictwo Karmelu. 250 lat kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kłodawie*, Kłodawa 2016; dla Obór – M. Krajewski, *Oborzańskie Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Pani i Królowej Ziemi Dobrzyńskiej*, Kraków – Obory – Brodnica 2016; dla Trutowa – M. Krajewski, *Pod szatą Karmelu. Kościół i klasztor Karmelitów w Trutowie*, Trutowo – Brodnica 2016; *300 lat karmelitów w Trutowie*, red. J. Dębiński, Trutowo 2017. W odniesieniu do podejmowanego tu zagadnienia nie wnoszą też zbyt wiele omówienia ogólne (np. B. Panek, *Karmelici*) ani – tym bardziej – studia początków karmelitańskich klasztorów polskich, np. T.M. Trajdos, *Uzaranie karmelitów w Polsce*, Warszawa 1993.

lat temu opublikował zestawienie zakonników prowincji³. Przedstawione dane, choć wskazują, kto był prowincjałem, są jednak niewystarczające, aby odtworzyć choćby chronologię ich urzędowania.

Jest to tym pilniejsze zadanie, że o. Bronisław Panek w wydanym już dwadzieścia lat temu artykule poświęconym prowincjałom karmelitańskim praktycznie pominął tych z prowincji wielkopolskiej⁴. Wspomniał jedynie o wikariuszu prowincjała – o. Franciszku Cicierskim – i innym (późniejszym) wikariuszu reformy *strictior observantia* – Telesforze od św. Teresy.

Prowincja wielkopolska w XVIII w.

Obecny stan wiedzy historycznej pozwala zaledwie szkicowo zrekonstruować historię wielkopolskiej prowincji karmelitów „trzewiczkowych” przy uwzględnieniu czterech etapów: powstania, rozkwitu, wegetacji i zamknięcia. Pierwszy etap – powstanie – obejmuje okres od 1656 do 1728 r. Sięga zaprowadzenia reformy z Touraine, czyli *strictior observantia*, najpierw do klasztoru w Poznaniu, później do Gdańska i Bydgoszczy. Ten moment został opisany przez o. Joachima Smeta – choć zasadniczo tylko z perspektywy Rzymu (kurii generalnej zakonu)⁵. Proces zaprowadzania reformy w zakonie napotkał wśród zakonników polskich duże opory, a wśród tych, którzy ją przyjęli, „nie miał szczęścia” do poszczególnych jednostek. Od lat 70. XVII w. ustanowiono jednak osobny wikariat dla klasztorów reformowanych, a ich przeorów wyłączono nawet z udziału w kapitułach prowincji polskiej. Ten stan trwał praktycznie aż do 1728 r., kiedy to decyzją papieską ustanowiono osobną prowincję dla klasztorów reformowanych – właśnie Wielkopolską Prowincję Najświętszego Sakramentu⁶.

Okres od roku 1728 do III rozbioru był zasadniczo okresem świetności prowincji. Lata konsolidacji (1728–1733) zapewniły jej pełną samodzielność i funkcjonalność. Koneksje własne poszczególnych zakonników i dobra opinia w środowisku przełożyły się na szybki wzrost liczebny. Rozkwit trwał praktycznie do początków panowania

³ Por.: G. Kloskowski, *Karmelici trzewiczkowi prowincji wielkopolskiej w XVII–XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 98 (2012), s. 149–270 (dalej: Kloskowski).

⁴ Por.: B. Panek, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, „Saeculum Christianum” 4 (1997), nr 2, s. 43–83, szczególnie s. 57–58.

⁵ Por.: J. Smet, *I Carmelitani*, t. III/1, Roma 1996, s. 438 nn; istnieje tł. polskie w maszynopisie, przechowywane w Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku.

⁶ Por.: *Bullarium carmelitanum*, t. IV, Romae 1768, s. 176–178.

Stanisława Augusta Poniatowskiego. Później działanie prowincji zaczęło utrudniać, także przez reformatorów stosunków kościelnych skupionych wokół dworu królewskiego. Niektóre posunięcia były niefortunne i niepotrzebnie wzmocniły już istniejącą nieprzychylną atmosferę antyklerykalną. Daleko poważniejsze skutki miał jednak pierwszy rozbiór, w wyniku którego za kordonem pruskim znalazła się część klasztorów prowincji, do których prowincjał miał utrudniony dostęp. Zaborca pruski, w myśl absolutyzmu oświeconego, prowadził politykę antykościelną wzmocnioną o akcenty antypolskie. Narzucono ograniczenia w przyjmowaniu nowicjuszy, zaczęto także systematyczne działania podkopujące egzystencję ekonomiczną klasztorów. Jako pierwszy kasacie podległ klasztor w Drohobyczu – pod zaborem austriackim (1783). Już w 1800 r. przeprowadzono również próbę – na razie nieudaną – likwidacji klasztoru w Bydgoszczy. W tym samym czasie narzucono zmianę nazwy prowincji na Pruską. Upadek państwowości polskiej wyznacza efektywne wejście w trzeci etap – wegetacji. Efemeryczne istnienie Księstwa Warszawskiego, na terenie którego znalazły się prawie wszystkie klasztory prowincji (prócz Gdańska), nie poprawiło jej perspektyw. Także dlatego, że cały zakon przechodził trudne chwile: dość powiedzieć, że prowincja trafiła pod opiekę i jurysdykcję już nie generała zakonu, ale arcybiskupa gnieźnieńskiego. Ostateczny upadek niepodległej państwowości polskiej po 1815 r. przypieczętował proces kasat klasztorów. Do końca lat 30. XIX w. zlikwidowano praktycznie wszystkie klasztory w zaborze pruskim (Bydgoszcz – 1816, Poznań – 1823, Markowice – 1825, Gdańsk i Kcynia – 1835). Trwały jeszcze klasztory w zaborze rosyjskim (Warszawa, Kłodawa, Lipie, Trutowo, Obory).

Od lat 40. XIX w. należałoby wyznaczyć ostatni okres istnienia prowincji – okres zamknięcia. Powstanie styczniowe dopełniło dzieła: przetrwał tylko klasztor etatowy w Oborach⁷. Początkowo przeludniony, wciąż zmagający się z trudnościami aprowizacyjnymi i utrudnieniami biurokratycznymi, przechował życie zakonne aż do odrodzenia się Polski w 1918 r. Nie był jednak zdolny do odrodzenia prowincji i w tej sytuacji w 1923 r. został włączony do odrodzonej w Małopolsce

⁷ Por.: N. Kassan, *Początkowa faza kasaty klasztorów diecezji plockiej (1864–1865)*, „Studia Płockie” 40 (2012), s. 227–254; M. Grzybowski, *Biskup Popiel wobec kasaty klasztorów diecezji plockiej w 1864 roku*, „Chrześcijanin w Świecie” 12 (1980), s. 67–83; M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa plockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 11 (1983), s. 257–258.

polskiej prowincji karmelitańskiej. Tak zakończyła się historia osobnej prowincji wielkopolskiej karmelitów „trzewiczkowych”.

Powyżej naszkicowany obraz trzeba oczywiście niuansować interpretacjami adekwatnymi do poszczególnych wydarzeń, ale uda się to zrobić dopiero po uzupełnieniu wiadomości badaniami archiwalnymi, których na razie nie posiadamy.

Na tle tak zasadniczo trudnej historii jest oczywistym, że kolejni prowincjałowie i definytorzy prowincji stawali przed niebagatelnymi wyzwaniem. Właśnie dlatego warto przyjrzeć się im bliżej. W pierwszym okresie formowania się prowincji możemy mówić zaledwie o „wikariuszach” – ich sekwencja i działalność jest jednak bardzo słabo udokumentowana, dlatego zasadniczo zostanie pominięta. Podobnie okres porozbiorowy, który na różne sposoby konfrontował karmelitów wielkopolskich z utrudnieniami politycznymi i biurokratycznymi, a także wewnątrzkościelnymi i zakonnymi, jest zbyt słabo jeszcze rozpoznany źródłowo, by móc o nim mówić z krytyczną pewnością historiograficzną. Skoncentrujemy się tu zatem na okresie środkowym – tj. rozkwitu w latach 1728–1799. Ma on dosyć dobrą dokumentację źródłową własną, przechowaną do dziś przez karmelitów.

Zestawienie prowincjałów 1728–1799

Podstawą sporządzenia zestawienia prowincjałów są różne akta przechowywane w Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku⁸. Warto pamiętać, że archiwalia prowincji wielkopolskiej uległy dużemu rozproszeniu, a po części także zniszczeniu lub zagubieniu w efekcie konfiskat. Jesteśmy jednak w stanie odtworzyć listę prowincjałów i nie tylko z okresu po utworzeniu prowincji w 1728 r. Trzeba przy tym pamiętać, że wikariusz wybrany na zgromadzeniu kapitulnym w 1727 r., po utworzeniu prowincji w roku następnym,

⁸ Wykorzystano przede wszystkim: Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, *Decretale provinciae strictioris observantiae*, sygn. 168/397 [dalej: AKKr]. Por.: W. Kolak, *Katalog archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku*, s. 100. W mniejszym zakresie: *Liber Decretalis*, AKKr 169/553 (z Drohobycza); *Liber Decretalis*, AKKr 170/543 (z Obór); Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, *Acta Capituli Provincialis*, sygn. 6/430/59 (por.: M. Romaniuk, *Archiwalia karmelickie w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, w: *Karmelitańskie dziedzictwo Bydgoszczy*, s. 253). Dodatkowo skonsultowano wymienione przez G. Kłoskowskiego źródła: Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku, *Album fratrum nostrorum*, sygn. 175/547; oraz *Diarium peregrinationi triennalis*, sygn. 176/606 (por.: W. Kolak, *Katalog archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku*, s. 101).

nadal formalnie nie miał prawa do tytułu prowincjała. Dopiero kapituła odbyta w przewidzianym regułą czasie – po trzech latach od poprzedniej, tj. w roku 1730 – wyłoniła nie tylko czterech definitorów, kustosa prowincji, ale i prowincjała.

Prowincjał	Czas kadencji	Data dzienna wyboru i miejsce
Eliasz od św. Franciszka (wikariusz prow.)	1727–1730	9 maja 1727 r., Kcynia
Erazm od Trójcy Świętej	1730–1733	5 maja 1730 r., Poznań
Tymoteusz od św. Wawrzyńca	1733–1736	6 lipca 1733 r., Rzym*
Eliasz od św. Franciszka (II kadencja)	1736–1739	27 kwietnia 1736 r., Gdańsk
Jan od św. Władysława	1739–1742	24 kwietnia 1739 r., Kłodawa
Jan od św. Klemensa	1742–1745	20 kwietnia 1742 r., Kcynia
Tymoteusz od św. Wawrzyńca (II kadencja)	1745–1748	14 maja 1745 r., Bydgoszcz
Ludwik od św. Tomasza	1748–1751	10 maja 1748 r., Obory
Jan od św. Władysława (II kadencja)	1751–1754	7 maja 1751 r., Poznań
Ubald od św. Andrzeja	1754–1757	10 maja 1754 r., Kcynia
Michał od św. Macieja	1757–1760	6 maja 1757 r., Obory
Bertold od św. Piotra	1760–1763	2 maja 1760 r., Kłodawa
Konstantyn od św. Wawrzyńca	1763–1766	29 kwietnia 1763 r., Obory
Albin od św. Kazimierza	1766–1769	25 kwietnia 1766 r., Obory
Augustyn od św. Antoniego	1769–1772	21 kwietnia 1769 r., Obory

* Data listu generała zakonu o. Ludwika Benzoniego z 6 lipca 1733 r. (por.: AKKR 168/397, s. 150–151), który w obliczu trudności formalnych kapituły sam mianował prowincjała i definitorów. Por.: w tekście artykułu: *Tymoteusz od św. Wawrzyńca*, s. 174–175.

Cyprian od św. Gerarda	1772–1775	15 maja 1772 r., Obory
Michał od św. Macieja (II kadencja)	1775–1778	12 maja 1775 r., Obory
Joachim od św. Franciszka	1778–1781	15 maja 1778 r., Obory
Polikarp od św. Piotra	1781–1784	11 maja 1781 r., Obory
Cyprian od św. Gerarda (II kadencja)	1784–1787	7 maja 1784 r., Obory
Bertold od św. Wojciecha	1787–1790	4 maja 1787 r., Obory
Karol od św. Michała	1790–1793	30 kwietnia 1790 r., Obory
Polikarp od św. Piotra (II kadencja)	1793–1796	26 kwietnia 1793 r., Obory
Łukasz od św. Antoniego	1796–1799	22 kwietnia 1796 r., Obory
Teofil od św. Szymona	1799–1802	7 czerwca 1799 r., Obory

Ogólne uwagi prozopograficzne

Przez to, że kadencja obejmowała okres trzyletni, grupa prowincjałów jest stosunkowo liczna (w latach 1728–1799 mamy łącznie dwadzieścia cztery kadencje). Tylko pięciu prowincjałów zostało wybranych ponownie i – co ciekawe – nigdy w bezpośredniej sekwencji. Najkrócej na reelekcję czekał o. Eliaz od św. Franciszka – sześć lat, najdłużej – aż piętnaście lat – o. Michał od św. Macieja. I w jednym, i w drugim przypadku, jak zresztą przy pozostałych reelekcjach, ciekawym byłoby poznać szczegółowe powody oraz motywy rządzące głosami elektorów. Akta kapituł dają nam zaledwie pogląd na liczbę głosów i kandydatów.

Zwyczaj zmiany imienia w zakonie oraz rozproszenie i w dużej mierze unicestwienie dokumentacji sprawiają, że trudno nam dziś dokładnie i z pewnością określić – oprócz kilku wyjątków, jak np. o. Jan od św. Władysława czy o. Konstanty od św. Wawrzyńca – kolidacje rodzinne, a co za tym idzie przekrój społeczny rodzin, z których pochodzili prowincjałowie. Należałoby chyba uznać, że byli

przedstawicielami rodzin szlacheckich, raczej pomorskich (pruskich) i może dobrzyńskich lub mazowieckich niż wielkopolskich. Jest to jednak hipoteza domagająca się zbadania przez kwerendy archiwalne typu genealogicznego.

Wybory prowincjałów

Akta kapitulne przechowały minimum szczegółów związanych z wyborem prowincjałów wraz z opisem ich konstituowania na urządzie, które odbywało się zazwyczaj na drugiej sesji kapituły, po odprawieniu przez prezesa kapituły wotywy o Duchu Świętym i wygłoszeniu panegiryku o *in laudem et commendationem Ordinis*⁹ oraz modlitwie za zmarłych zakonników, dobroczyńców i członków bractw. Następnie śpiewano hymn *Veni Creator*, podczas którego przechodzono procesyjnie z kościoła do sali wyborów (kapitularza albo – przy jego braku – refektarza). W czasie przejścia ojcowie konwentualni odstępowali, a pozostawiali gremialni członkowie kapituły. Sekretarz kapituły odczytywał wszystkich głosujących po imieniu: byłych prowincjałów, przeorów i socjuszy na kapitułę. Następował wybór, po dokonaniu którego prezes pytał trzykrotnie, czy ktokolwiek ma jakiś zarzut formalny. Jeśli takiego zarzutu nie było, autorytetem generała ogłaszał nowego prowincjała. Wówczas trzykrotnie uderzano w dzwon i procesyjnie przechodzono do kościoła. Tam, w czasie śpiewu *Te Deum*, nowy prowincjał leżał krzyżem przed ołtarzem głównym. Po hymnie prezes kapituły intonował *Kyrie eleison*. Potem prowincjał się podnosił i składał na ręce prezesa wyznanie wiary, a ów wręczał mu statuty. Prowincjał całował ołtarz i następowała aspersion członków kapituły. Wszyscy kolejno podchodzili do niego, by przez przyklęknięcie i ucałowanie ręki złożyć homagium¹⁰.

Najciekawszym dla nas elementem przekazów są liczby głosów oddanych na poszczególnych kandydatów. Zresztą sam fakt udostępnienia tych statystyk do wiadomości wszystkich klasztorów – wraz z aktami kapituły – jest interesujący. Choć samo głosowanie było tajne, to jednak ogłoszenie proporcji głosów pokazywało nie tylko popularność i autorytet poszczególnych kandydatów, ale także podziały w samej kapitule.

⁹ Niektóre z nich zostały nawet ogłoszone drukiem, np.: [Kanty (Kancjusz) od św. Juliana], *Capitolium extra Romam Virtutum...*, [1742] – por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XIV, s. 47; [Joachim od św. Franciszka] *Paradisus sine Malo*, Gdańsk 1751 (por.: niżej przyp. 51).

¹⁰ Por.: AKKr 168/397, s. 179–180; 207–208.

Do frapujących spostrzeżeń można dojść podczas analizy listy wszystkich kandydatów na prowincjałów. W tym czasie wzięto pod uwagę trzydziestu trzech kandydatów, dwudziestu z nich zostało prowincjałami. Siedmiu wzięto pod uwagę tylko raz, nigdy nie zostało wybranych sześciu, jeden od razu został prowincjałem – o. Teofil od św. Szymona (1799) i to w pierwszym głosowaniu. Dwóch innych wzięto pod uwagę dwa razy i od razu wybrano prowincjałami – o. Cypriana od św. Gerarda (1772, 1784) oraz o. Polikarpa od św. Piotra (1781, 1793). Dwóch kandydowało aż sześć razy (Bertold od św. Piotra i Joachim od św. Franciszka), dwóch innych – pięć razy (Eliasz od św. Franciszka¹¹ i Ludwik od św. Tomasza). Oprócz o. Eliasza żaden nie został wybrany przy pierwszym kandydowaniu. Najdłużej „czekał” o. Bertold od św. Piotra – po raz pierwszy kandydował w roku 1742, a wybrano go dopiero w roku 1760. Rezygnując z podawania szczegółów dla każdej kolejnej elekcji, warto zwrócić uwagę na te, które sprawiły głosującym najwięcej kłopotu. Zazwyczaj do wyłonienia nowego prowincjała wystarczyło jedno głosowanie, a stosunek głosów był „miażdżący”. Tylko raz odbyły się trzy głosowania – w 1745 r. Dwa razy trzeba było głosować w latach 1751 i 1781. Właśnie te kapituły objawiły największe rozbieżności. Wybory w 1745 r. brały początkowo pod uwagę aż sześciu kandydatów, ostatecznie – w trzecim głosowaniu – było ich trzech ze stosunkiem głosów 15:13:2. Wybrano wówczas o. Tymoteusza od św. Wawrzyńca, który w kolejnych głosowaniach otrzymał odpowiednio zaledwie 14–15–15 głosów. Próbował nawet po drugim głosowaniu zrezygnować z głosu biernego, ale kapituła nie zgodziła się na takie rozwiązanie. Równie dramatyczny był wybór w 1751 r., w którym początkowo uwzględniono pięciu kandydatów i wówczas jedyny raz w analizowanym okresie oddano głos nieważny. W pierwszym głosowaniu stosunek kształtował się na poziomie 13:7:5:2:2:1, w drugim prowincjałem wybrano o. Jana od św. Władysława przy rozkładzie głosów 23:4:1:2. Relatywnie duże rozproszenie głosów miało miejsce w czasie kapituł w roku 1739 (spośród czterech kandydatów stosunkiem głosów 17:5:4:2 wybrano o. Jana od św. Władysława), roku 1742 (spośród sześciu kandydatów stosunkiem głosów 20:7:2:1:1:1 wybrano o. Jana od św. Klemensa), roku 1766 (spośród czterech kandydatów stosunkiem głosów 19:9:3:1 wybrano

¹¹ Bierzemy tu pod uwagę jedynie czas istnienia prowincji oraz kapitułę z roku 1727, nie uwzględniając kapituł z okresu wikariatu – wówczas o. Eliasz byłby absolutnym rekordzistą w liczbie kandydowań i zarządu najpierw wikariatem, a później prowincją.

o. Albina od św. Kazimierza), roku 1769 (spośród czterech kandydatów stosunkiem głosów 17:13:1:1 wybrano o. Augustyna od św. Antoniego) oraz w roku 1796 (spośród czterech kandydatów stosunkiem głosów 15:12:1:1 wybrano o. Łukasza od św. Antoniego). Także ostatnie wybory w XVIII w. ujawniły spore różnice zdań – wybrano o. Teofila od św. Szymona spośród trzech kandydatów stosunkiem głosów 19:9:1. Tego typu wyniki głosowań są przejawem dużych napięć wewnątrz prowincji, punktują również okresy największych wyzwań, którym trzeba było stawić czoła – a wśród zakonników panowały odmienne opinie względem koniecznych rozwiązań. Zauważmy bowiem, że powyżej przedstawione głosowania przebiegały – uogólniając – w trzech ważnych dla prowincji momentach: największej prosperity na przełomie lat 30. i 40., którą trzeba było dobrze wykorzystać, w czasach po I oraz po III rozbiorze, kiedy należało podjąć – przy ogólnej świadomości zagrożenia – starania o obronę i przetrwanie prowincji. Kryzysowe wybory w latach 1751 i 1781 były natomiast prawdopodobnie związane z realizacją postanowień kapituły generalnej (w roku 1750 w Bolonii) lub koniecznością udania się na nią (tj. do Rzymu w roku 1782).

Prowincjałem wybranym w najmłodszym wieku był o. Jan od św. Władysława (trzydzieści sześć lat), najstarszym – o. Bertold od św. Piotra (sześćdziesiąt lat). Średnia wieku w momencie (pierwszego) wyboru oscyluje w okolicy od czterdziestu pięciu do czterdziestu sześciu lat. Wybierano więc zakonników dojrzałych, z doświadczeniem, ale jeszcze (przynajmniej teoretycznie) na tyle fizycznie sprawnych, żeby mogli podolać wymogowi corocznej wizytacji w każdym klasztorze (najwięcej kłopotu w tym względzie sprawiał oddalony od prowincji Drohobycz) albo podróży na kapitułę generalną.

Uwagi o poszczególnych prowincjałach (Szkice biograficzne)

Każdy z prowincjałów w jakiś sposób zasłużył na docenienie przez współbraci, skoro został wybrany na to stanowisko. Źródła archiwalne nie podają wszystkich powodów, nie opisują ich kariery, nie jesteśmy więc w stanie zrekonstruować źródeł autorytetu poszczególnych kandydatów w zakonie i prowincji. Próba przyjrzenia się biegowi ich życia zaledwie w nikły sposób przybliży nas do zrozumienia relacji wewnątrzzakonnych. Z trudem odkrywana pozycja, wynikająca z konksji rodzinnych, wybiega być może dość „niestosownie” poza krąg zakonne, ale w czasach saskich wcale nie wydaje się do przecenienia.

W okresie tu wyróżnionym (1728–1799) kilku zakonników przykuwa naszą uwagę. Ponieważ jednak zasadniczo wszyscy są postaciami w historiografii nieznanymi lub słabo rozpoznanymi, chcemy zatrzymać się, choćby na krótko, przy każdym z nich, zachowując porządek chronologiczny prowincjalatu (przynajmniej pierwszego)¹².

Eliasz od św. Franciszka (1727–1730)

Franciszek(?) Jedliński lub Idliński, urodzony 1 sierpnia roku 1672¹³. Profesję zakonną złożył 30 sierpnia 1696 r. Zmarł 16 kwietnia 1748 r. w Warszawie.

Karierę zaczynał jako kaznodzieja, dyrektor nowicjuszy i rektor kaplicy w Poznaniu (1703). Potem wykładał filozofię najpierw w Gdańsku (1706), następnie w Bydgoszczy (1709). Od 1712 r. związany z konwentem warszawskim na Lesznie. Najpierw pełnił funkcję wykładowcy teologii i kierownika duchowego studentów, w późniejszym okresie także prefekta studiów. W 1718 r. wybrano go po raz pierwszy na wikariusza prowincjalnego. W latach 1724–1727 był przeorem w Warszawie. Po raz drugi wybrany wikariuszem w 1727 r. Za tej kadencji Stolica Apostolska wydała bullę ustanawiającą prowincję (1728), lecz ze względów formalnych o. Eliasz nadal był tytułowany wikariuszem – aż do końca kadencji w 1730 r. Przebywał w Warszawie, wypełniając funkcje prowincjalne (kustosz prowincji w latach 1730–1733) oraz dydaktyczne (*diremptor studii* w latach 1733–1736). W roku 1736 kapituła wybrała go prowincjałem (1736–1739). Po skończonej kadencji nadal pozostawał w Warszawie, pełniąc różne funkcje zakonne i kontynuując pracę naukową oraz pisarską. Był autorem kilku dzieł¹⁴, docenionych nawet przez krąg intelektualistów skupionych wokół Biblioteki Żałuskich¹⁵. Pierwsze z tych dzieł pt. *Ideae theologiae moralis [...]* de sacramenti in genere et in specie atque de

¹² Por.: wyżej przyp. 9. Aby nie obciążać tekstu zbyt szczegółowymi przypisami, nie podaje się szczegółowych odniesień. Czytelników chcących odnaleźć dokładniejsze miejsca w aktach zachęca się do korzystania z tabeli już uprzednio publikowanej. Por.: M. Puziak, *Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728–1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych*, „Studia Bydgoskie” 10 (2016), s. 271–272. Uzupełnieniem są dane podane m.in. w artykule: G. Kloskowski, *Karmelici trzewickowi prowincji wielkopolskiej w XVII–XIX wieku*. Wszystkie inne źródła i publikacje podane w przypisach.

¹³ Por.: Kloskowski, s. 193; W. Murawiec OFM, *Idliński Eliasz od św. Franciszka (1658–1748)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, s. 86.

¹⁴ Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XVI, s. 46. Wydaje się, że K. Estreicher podaje błędną datę urodzin o. Eliasza.

¹⁵ Por.: J.D.A. Janocki, *Polonia litterata nostri temporis*, Pars I, Ap. Ioh. Iacob. Korn 1750, s. 105. Por.: F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej: wystawiona w spisie dzieł drukiem*, t. 2, Warszawa – Wilno 1814, s. 258; I. Chodynicki, *Dykcjonarz uczonych Polaków*, t. 3, Lwów 1833, s. 385.

censuris (Warszawa 1726) wykorzystuje – według ówczesnych zaleceń zakonnych – autorytet Johna Baconthorpe’a do omówienia problematyki moralno-kanonicznej sakramentów i cenzur kościelnych. *Scrutinium iuris in re et ad rem* (którego, jak się zdaje, wydano trzy tomy z sześciu zapowiadanych: tom I – Warszawa 1736¹⁶, tom IV – Gdańsk 1743, tom II – Warszawa 1751) zajmowało się z kolei kwestiami prawa rzeczowego oraz osobowego w aspekcie porównawczym praw: kanonicznego i państwowego (z rozróżnieniem specyfiki prawa Korony, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Prus Królewskich i elektoratu saskiego), a także prawa chełmińskiego¹⁷. Ostatnie jest rodzajem podręcznika dla alumnów i kapłanów przygotowujących się do egzaminu na spowiedników i nosi tytuł *Statera peccatorum Bacchónico Theologica, una cum fragmentis pro examine confessoriorum approbandorum* (Gdańsk 1740). W tym dziele o. Eliaz przedstawił różne kwestie moralno-prawne istotne w duszpasterstwie w konfesjonale. Skądinąd wiadomo, że pozostawił także prawie gotowy do druku wykład traktatu *De Deo uno & trino*, którego ostateczną redakcję i wydanie w 1748 r. kapituła powierzyła o. Tymoteuszowi od św. Wawrzyńca. Wydaje się, że publikacja *postuma* tego dzieła nie doszła jednak do skutku¹⁸.

O dużym osobistym autorytecie o. Eliasza świadczą także inne fakty: powierzano mu często odpowiedzialne funkcje w czasie kapituł (prezesa, skrutatora, sędzi), krótko przed śmiercią generał zakonu skierował do niego list pochwalno-dziękczynny, który niestety nie dotarł na czas, dlatego kapituła odczytała go publicznie podczas obrad¹⁹. Niemniej osobisty autorytet nie zawsze przekładał się na popularność w głosowaniach: być może zbyt surowe rządy zniechęcały do o. Eliasza, aczkolwiek wracano do jego kandydatury więcej niż raz, chyba właśnie ze względu na doświadczenie i przygotowanie.

Erazm od Trójcy Świętej (1730–1733)

Urodzony w 1685 r., wstąpił do zakonu w roku 1706 i odbył nowicjat w Poznaniu²⁰. W 1707 r. złożył śluby zakonne. W roku 1712 kapituła wyznaczyła go – już jako ojca – do Bydgoszczy na stanowisko

¹⁶ Por.: też A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, t. III, Wilno 1857, s. 284 (nr 7293).

¹⁷ Por.: P. Buchwald-Pelcowa, *Handel książką w Warszawie w czasach saskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 33/34 (2001), s. 123–158, tutaj s. 136.

¹⁸ Por.: AKKr 168/397, s. 253.

¹⁹ Por.: tamże.

²⁰ Por.: Kloskowski, s. 196.

promotora bractwa. Od 1715 r. wykładał filozofię w Gdańsku, a od 1718 r. był wykładowcą w Warszawie – najpierw filozofii (1718–1721), potem teologii (1721–1724). Przez dwie kadencje między 1724 r. a 1730 r. pełnił funkcję przeora w Poznaniu (w Bożym Ciele). Wybrany na wikariusza prowincji podczas pierwszej kapituły (1730) po utworzeniu prowincji, udał się na kapitułę generalną, podczas której uzyskał potwierdzenie urzędu i tytuł prowincjała. Po skończonej kadencji (od roku 1733) przebywał w Kcyni, gdzie został ustanowiony w 1736 r. przeorem i promotorem bractwa św. Krzyża. Zmarł w Kcyni 2 maja 1737 r. Prawie komiczny jest zapis w *Kroniczce Rezydencji Krwi Chrystusa*:

W końcu w roku 1730, na Kapitulie odbywanej w Poznaniu, Przewielebny o. Erazm od Św. Trójcy, wybrany na prowincjała, podczas pierwszej wizytacji tej rezydencji [Przenajświętszej Krwi – M.P.] dokładnie wywiadał się, iż przedtem, przez sześć lat, przeor konwentu Bożego Ciała [czyli on sam – M.P.] niewiele dbał o rezydencję, zabierając całą jałmużnę. Ztroszczył się przeto, by wszelkie sumy otrzymane od dobroczyńców otrzymane od nich czynsze, itd. przeznaczyć na jej potrzeby i oddzielił rezydencję od konwentu. Polecił, aby posiadała oddzielne księgi rejestrów z prowadzonymi oddzielnie rachunkami oraz księgę wizytacji, niezależną w tej sprawie od klasztoru. Od tego czasu kierownictwo w sprawach materialnych należało do o. seniora, mieszkającego w rezydencji²¹.

Tymoteusz od św. Wawrzyńca (1733–1736, 1745–1748)

Wawrzyniec Gruchalski, urodzony 8 sierpnia roku 1692²². Ślub zakonny złożył w 1709 r. Studiował w Poznaniu i po roku 1715 w Warszawie. Nie jest jasne, kiedy przyjął święcenia kapłańskie. Natomiast po 1718 r. wykładał filozofię w Bydgoszczy. Pod rokiem 1720 – w dzień Wniebowzięcia – znajdujemy wpis jego przyjęcia do bractwa szkaplerznego w Bydgoszczy²³. Od 1721 r. wykładał teologię w Warszawie. Tam też był dyrektorem duchowym studentów i spowiednikiem mniszek (najprawdopodobniej brygidek). Po kapitule w 1730 r.

²¹ *Kroniczka rezydencji Karmelitów Trzewickowych w Poznaniu przy kościele Najświętszej Krwi Pana Jezusa na ul. Żydowskiej*, oprac. J. Wiesiołowski, Poznań 2005, s. 18 [dalej: *Kroniczka*].

²² Por.: Kloskowski, s. 249.

²³ Por.: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, *Album Confraternitatis Sacratissimi Scapularis...*, zbiory specjalne, sygn. Rkp 559/II, s. 25 [dostępny: www.kpbc.umk.pl z 05/10/2016]. Por.: Z. Zyglewski, *Duchowieństwo w księgach bractwach bydgoskich karmelitów*, „Kronika Bydgoska” 30 (2008), s. 21–50, szczególnie s. 48.

został mistrzem nowicjatu w Poznaniu, a jednocześnie pierwszym definitywem prowincji oraz wykładowcą teologii (*interpretes D. Resoluti* – według zasad J. Baconthorpe’a, zwanego *doctor resolutus*, średnio-wiecznego teologa karmelitańskiego). Ponieważ w maju 1733 r. kapituła nie doszła do skutku z powodów formalnych, za radą i z polecenia nuncjusza odwołano się do generała zakonu, ten zaś wyznaczył swoim autorytetem o. Tymoteusza na prowincjała. Był to jedyny – jak się zdaje – przypadek w historii prowincji, kiedy nowy prowincjał został wprowadzony na urząd nie przez elekcję²⁴. Po skończonej kadencji o. Tymoteusz przebywał najpierw w Warszawie (1736–1739) jako kierownik studiów i *spiritualis* studentów, a potem w Oborach (1739–1742). Od 1742 r. znowu sprawował funkcję mistrza nowicjatu w Poznaniu i promotora bractwa Serca Maryi. W 1745 r. kapituła wybrała go na prowincjała. Od roku 1748 jako kustosz prowincji był ponownie mistrzem nowicjatu w Poznaniu, kierownikiem duchowym studentów i promotorem bractwa Serca Maryi. Na kapitule w 1751 r. został dodatkowo wybrany na pierwszego definitywem. Zmarł 17 marca 1752 r. w Poznaniu.

Jan od św. Władysława (1739–1742, 1751–1754)

Władysław Wolski herbu Stawisz, urodzony 8 lipca 1703 r. w Bojanu w znaczącej rodzinie szlacheckiej Adama i Magdaleny Wolskich, osiadłej w Prusach Królewskich²⁵. Wstąpił do karmelitów w 1720 r., nowicjat odbył najprawdopodobniej w Gdańsku. Profesję zakonną złożył w 1721 r. W Gdańsku studiował filozofię, a po 1724 r. teologię w Warszawie. Przynajmniej od roku 1727, już jako ojciec (po święceniach kapłańskich), ponownie przebywał w Gdańsku. Po roku 1730 wykładał filozofię i był kierownikiem duchowym studentów. W 1733 r. został ustanowiony wykładowcą teologii spekulatywnej w Warszawie – ta decyzja kapituły została ponowiona w 1736 r. dodając do obowiązków o. Jana spowiadanie zakonnic (najprawdopodobniej brygidek). Na kolejnej kapitule w 1739 r. wybrano go prowincjałem. Po skończonej kadencji (w roku 1742) przeprowadził się i aż do śmierci

²⁴ Por.: AKKr 168/397, s. 147–152.

²⁵ Por.: Kłoskowski, s. 214; R. Marciniak, *Pomorski bibliofil. Walenty Wolski z Niestępowo (1750–1829) i losy jego zbiorów w Wielkopolsce*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 29 (2009), s. 173–196, szczególnie s. 175. Natomiast W. Murawiec podaje błędną informację o przynależności Jana od św. Władysława do karmelitów bosych i zaznacza, że o jego pochodzeniu, nazwisku i wykształceniu nic nam nie wiadomo (W. Murawiec OFM, *Jan od św. Władysława (2 poł. XVIII w.)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, s. 129–130).

mieszkał w Gdańsku, z przerwą na jeszcze jedną kadencję prowincjałą w latach 1751–1754. Zmarł 21 czerwca 1759 r.

Przez wszystkie lata życia zajmował się wykładaniem teologii i pisanem. Do pierwszych jego dzieł należałoby chyba zaliczyć wierszowane panegiryki w tomach o Eliasza²⁶. Ze znanych nam wydanych drukiem, tj. *Trifolium canonico-juridicum*²⁷ oraz *Isagoge seu interpretatio S. Scripture*²⁸, żadne nie jest wybitnie oryginalne. Inne, które według jemu współczesnych powstały w znacznej liczbie, pozostały w rękopisach – o których dziś nie mamy wiadomości.

Ważne dla prowincji z pewnością okazały się jego koneksje rodzinne. Z jednej strony to one sprawiły, że praktycznie całe życie był związany z klasztorem gdańskim. Z drugiej koligacje z Wolskimi (a w jakiejś mierze też z Czapskimi) i innymi rodami bogatej szlachty pomorskiej przełożyły się na to, że często przebywał w ich posiadłościach (np. chrzty członków rodziny Wolskich w Żukowie, msze w rodzinnej kaplicy w Niestępowie i tym podobne okazje)²⁹.

Jan od św. Klemensa (1742–1745)

Jan Kunigk, urodzony 29 maja 1695 r. w Barczewie na Warmii³⁰. Syn Krzysztofa i Katarzyny. Od 1710 r. kształcił się w kolegium jezuickim w Reszlu. Nowicjat odbył prawdopodobnie w Gdańsku, profesję złożył 11 listopada 1714 r. Następnie studiował w Poznaniu

²⁶ Por.: Elias a S. Francisco, *Scrutinium Iuris*, Warszawa 1726, [s. 10]. Chodzi o umieszczony tam *Enchiridion*, ale być może także poprzedzający go *Plausus poeticus*, również autorstwa Jana od św. Władysława.

²⁷ *Trifolium canonico-juridicum in pratis scholasticis variegato eruditionis decore ridentibus (aestatis amoenitatem aperiente virtuosissimo sole justitiae) explicatum. Seu commentarius triplicem materiam in jure canonico vocalissimam episcopi, parochi & regularis complexens, sat amplâ & in sacris canonibus, summorum pontificum constitutionibus, sacrosancti consilii Tridentini, nec non sacrarum congregationum recentissimis decretis, sacrarum rotarum decisionibus ac virorum doctorum autoritate, fundata doctrina instructus. In gratiam jurisperitorum theoriam profitentium luci publicae datus per A. R. P. F. Joannem a S. Vladislao fratrum B. V. M. de Monte Carmelo Provinciae Majoris Poloniae SS. Corporis Christi provincialem ac S. Theologiae lectorem jubilatam impressus*, Gedani, apud Godof. Hartmann 1754. Por.: A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, t. III, Wilno 1857, s. 286 (nr 7306); K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XVIII, s. 440.

²⁸ *Isagoge Agiographica, seu introductio brevis in studium et notitiam divinae scripturae, in gratiam illorum, qui studio sacrarum litterarum dant operam, in eoque proficere volunt, manum porrigente amplissima, ac selectissima sanctorum patrum, et praecipuorum ac probatorum sanctae ecclesiae catholicae autorum doctrina, instituta per P. F. Joannem a S. Vladislao fratrum beatae semperque Virginis Dei genitricis Mariae de Monte Carmelo provinciae Majoris Poloniae SS. Corporis Christi exprovincialem ac S. theologiae lectorem iubilatum, lucique publicae cum facultate Superiorum competente 1761 submissa*, Gedani, Hartmann 1761. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XVIII, s. 440.

²⁹ Por.: T. Wilczewski, *Metrykalna baza danych parafii Żukowo 1701–1750*, cz. 2: *Źródła*, Gdańsk 2015, s. 34 i dalej [dostępny: <http://pbc.gda.pl> z dnia 21/09/2016].

³⁰ Por.: Kloskowski, s. 213.

(notowany tam w spisach w latach 1715 i 1718). Od roku 1721 związany z klasztorem w Gdańsku. Wykładał tam filozofię (przynajmniej do roku 1733) oraz teologię (przynajmniej od roku 1733). W Gdańsku w latach 1733–1736 był podprzeorem, a w latach 1736–1739 przeorem. Na kapitule w 1739 r. nowy prowincjał o. Jan od św. Władysława wyznaczył go na swojego sekretarza (asystenta). Podczas kapituły w Kcyni w 1742 r. (której początkowo był sekretarzem) został wybrany prowincjałem. Po skończonej kadencji wrócił do Gdańska. Na kapitule w 1748 r., wobec impasu w wyborze nowego przeora w Gdańsku, na ostatniej sesji wyznaczony na tę funkcję. Zmarł 25 września 1750 r. w Gdańsku.

Choć nie miał intelektualnego formatu poprzednika, dbał m.in. o sprawy budowlane (archiwum prowincji w Poznaniu) oraz o wyposażenie kościołów zakonnych w chóry, organy, tabernakula, świeczniki. Był zresztą związany z tym samym kręgiem co Jan od św. Władysława³¹.

Ludwik od św. Tomasza (1748–1751)

Tomasz Sierawski, urodzony 20 czerwca roku 1689³². Profesję złożył 15 marca 1711 r. Po studiach w Poznaniu i Warszawie oraz przyjęciu święceń (przed rokiem 1718) wykładał filozofię w Gdańsku (prawdopodobnie do roku 1724), w tym samym okresie przez pewien czas był sekretarzem wikariusza prowincjalnego. W latach 1724–1727 przebywał w Kcyni jako przeor i wykładowca teologii oraz promotor bractwa szkaplerznego. Później obejmował kolejno stanowiska podprzeora w Kcyni (1727), przeora w Płońsku (1728–1733) i Bydgoszczy (1733–1736), mistrza nowicjatu w Poznaniu (1736–1739) i przeora w Poznaniu (1739–1742). Już wówczas brany pod uwagę jako kandydat na prowincjała. Oprócz zarządu klasztorami powierzano mu inne odpowiedzialności podczas kapituł i w prowincji. W latach 1742–1745 przeor w Warszawie, a później ponownie mistrz nowicjatu w Poznaniu (1745–1748). W 1748 r. kapituła wybrała go prowincjałem. W czasie kadencji udał się na kapitułę generalną zakonu do Bolonii (1750). Po skończonej kadencji przez ostatnie dwadzieścia lat życia związany był z klasztorem w Lipiu – jako przeor (1751–1754, 1760–1763) oraz *praefectus fabricae* (1754–1757, 1763–1766). W tym samym czasie,

³¹ Por.: T. Wilczewski, *Metrykalna baza danych parafii Żukowo 1701-1750*, s. 32 i dalej.

³² Por.: Kłoskowski, s. 222; M. Puziak, *Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728-1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych*, s. 277-278.

wciąż przebywając w Lipiu, pełnił funkcję definitora prowincjalnego (1757–1760, 1766–1768). Pogarszający się stan zdrowia zmusił go do rezygnacji z tej funkcji przed upływem kadencji w 1768 r. Zmarł w Lipiu 12 kwietnia 1770 r.

Pozostawił po sobie pamięć człowieka rozmodlonego, cieszącego się opinią świętości. Z pewnością przez całe życie był autorytetem, co potwierdza fakt, że aż pięć razy wybrano go na kandydata na prowincjała, po raz ostatni na kapitule w 1760 r.

Ubald od św. Andrzeja (1754–1757)

Andrzej Murzynowski, urodzony 29 listopada roku 1711³³. Nowicjat odbywał najprawdopodobniej w Gdańsku, a profesję złożył 31 maja 1728 r. Studiował w Warszawie i Gdańsku. Po święceniach (między rokiem 1733 a 1736) najprawdopodobniej trafił do Bydgoszczy, bowiem na kapitułę w 1730 r. przybył jako socjusz bydgoski. Od 1736 r. wykładał filozofię, najpierw w Gdańsku, a potem (od roku 1739) w Bydgoszczy. Po 1742 r. wykładał teologię w Warszawie. Wybrany definitorem prowincjalnym na kapitule w 1745 r., przebywał w konwencie poznańskim jako wykładowca teologii i kierownik duchowy studentów. Od 1748 r. był przeorem w Oborach, a od 1751 r. – w Poznaniu. W 1754 r. kapituła wybrała go prowincjałem. Po skończonej kadencji od roku 1757 roku przebywał w Oborach jako kustosz prowincji, promotor bractw szkaplerznego i św. Józefa, a także kierownik duchowy neoprofesorów. Zmarł 5 maja 1758 r. w Oborach. Czas urzędowania Ubalda należy do najspokojniejszych. Za swego prowincjalu zbudował zakrystię, którą kazał ozdobić malowidłami, założył także groby dla braci (w Poznaniu?).

Michał od św. Macieja (1757–1760, 1775–1778)

Maciej Kąsinowski, urodzony 4 lutego roku 1712³⁴. Profesję zakonną złożył w Poznaniu 29 września 1737 r. Już w roku następnym, 8 września, w czasie studiów w klasztorze bydgoskim, przyjął święcenia kapłańskie. Pozostał w konwencie bydgoskim jako student aż do 1742 r., a później uczył się w Warszawie. W 1745 r. wrócił do Bydgoszczy jako lektor filozofii. Po roku 1748 był wykładowcą teologii w Warszawie i kierownikiem duchowym studentów. W kadencji 1748–1751 pełnił funkcję definitora prowincji. W latach 1754–1757

³³ Por.: Kloskowski, s. 249.

³⁴ Por.: tamże, s. 228.

był w Warszawie przeorem i prefektem studiów. W 1757 r. kapituła wybrała go prowincjałem. Po skończonej kadencji przybył w 1760 r. do Markowic jako kustosz prowincji, *praefectus fabricae* (odpowiedzialny za budowę klasztoru) oraz promotor Bractwa. W latach 1763–1766 był przeorem w Warszawie z autorytetem definitorium nad klasztorami w Lipiu i Płońsku, a także władzą „surowego zarządzania”. W roku 1766 wrócił do Markowic jako przeor i przez następne lata zajmował się budowaniem klasztoru oraz kościoła. W kadencji 1769–1772 był drugim definityorem prowincjalnym, choć dalej rezydował w Markowicach, gdzie kontynuował prace budowlane. W 1775 r. kapituła ponownie wybrała go prowincjałem. Po skończonej kadencji wrócił w 1778 r. do Markowic – jak się miało okazać już na stałe. Kontynuował prace budowlane, a w latach 1784–1790 obejmował również funkcję przeora. Zmarł 16 lub 18 sierpnia roku 1796³⁵.

Okres prowincjaluatu o. Michała łączy się z staraniami o uporządkowanie liturgii sprawowanej w klasztorach. Z jego polecenia ponownie wydano lub zaczęto opracowywać nowe wydania ksiąg liturgicznych: *Processionale*³⁶ oraz *Plena et plana*³⁷.

Jak się zdaje, był jednym z lepszych prowincjałów, o szerokim i dalekowzrocznym spojrzeniu na sprawy prowincji. Ponowny wybór należy ocenić jako swoiste szukanie ratunku u sprawdzonego autorytetu w trudnym dla prowincji momencie – po I rozbiórce. Sytuacja była jednak poza zakresem wpływu nawet najlepszego prowincjała: w drogę weszła Historia...

Bertold od św. Piotra (1760–1763)

Piotr Skoczyński, urodzony 15 lipca roku 1700³⁸. Profesję zakonną złożył w wieku zaledwie szesnastu lat, tj. 22 września 1716 r. w Gdańsku. Po studiach w Gdańsku i Warszawie otrzymał święcenia kapłańskie w Warszawie w 1723 r. Od 1724 r. przebywał w klasztorze

³⁵ G. Kloskowski podaje te dwie daty, powołując się na źródła, por.: Kloskowski, s. 228, przyp. 828.

³⁶ *Processionale juxta usum ordinis fratrum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo S.O. Provinciae Maioris Poloniae, SS Sacramenti Reductum. Officio defunctorum et synopsis memoriter cantandorum Auctum. Autoritate venerabilis definitorii Oboriensis Receptum, ac de Mandato A.R.P. Michaelis a S. Mathia S.T.L.I. provincialis et definitoris generalis typis expeditum*, Warszawa 1759. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXII, s. 332; P. Wiśniewski, *Processionale z klasztoru oo. Karmelitów w Oborach*, „Liturgia Sacra” 22 (2016), nr 1, s. 165–175.

³⁷ *Plena et plana instructio cantu choralis, autoritate Michaelis a S. Mathia....*, Gedani, typis Hartmannis 1756. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXII, s. 332.

³⁸ Por.: Kloskowski, s. 174; M. Puziak, *Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728–1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych*, s. 278–279.

bydgoskim jako lektor teologii moralnej i filozofii (1724–1730). W latach 1730–1736 wykładał teologię w Poznaniu i Gdańsku. Na kapitule w 1736 r. został po raz pierwszy wybrany przeorem w Bydgoszczy (1736–1739). Od roku 1739 pełnił funkcję definitora prowincji i przebywał w Gdańsku jako mistrz nowicjatu. Od 1742 r. był asystentem prowincjała. Po burzliwej kapitule, podczas której był poważnym kandydatem na prowincjała, został wyznaczony do Bydgoszczy (w latach 1745–1751 oraz 1754–1757 był przeorem). Kilka razy zajmował stanowisko definitora prowincjalnego (1751–1754, 1757–1760). Od 1757 r. przebywał w Gdańsku jako mistrz nowicjatu (do roku 1760). W 1760 r. kapituła wybrała go prowincjałem. Po skończonej kadencji wrócił do Gdańska (jako przeor do roku 1763, potem mistrz nowicjatu od roku 1766). W tym czasie jeszcze raz został definitorem (1769–1772) oraz zajmował się przygotowaniem ksiąg liturgicznych na użytek prowincji³⁹. Pod koniec życia chorował. Zmarł 24 lipca 1776 r. w Gdańsku. Jego wysoka pozycja w prowincji oraz autorytet znalazły potwierdzenie nie tylko w kolejnych przeoratach czy wyborach na definitora, ale także w tym, że na prawie każdej kapitule od 1742 r. (oprócz roku 1751) był kandydatem na prowincjała aż do faktycznego wyboru w 1760 r. Być może siła jego osobowości była jednak zbyt wielka, skoro budziła także rezerwę: elekcja w 1745 r. jest tego dowodem pośrednim, tak jak fakt, że po ukończonej kadencji już więcej nie pojawił się jako kandydat na ten urząd, co miało miejsce w przypadku innych prowincjałów.

Konstantyn od św. Wawrzyńca (1763–1766)

Kazimierz Komierowski, syn Andrzeja Komierowskiego i Ewy Lubstowskiej, urodzony 22 lutego roku 1724⁴⁰. Idąc w ślady starszego brata (w zakonie – Anastazy od św. Jana Nepomucena) wstąpił do karmelitów w 1741 r. Profesję zakonną złożył 12 sierpnia 1742 r. w Poznaniu. Świecenia kapłańskie otrzymał 19 marca 1747 r., po czym kontynuował studia teologiczne, prawdopodobnie najpierw w Warszawie, a potem w Gdańsku (z pewnością po roku 1748). Po ich ukończeniu został lektorem filozofii w konwencie gdańskim (przynajmniej od roku

³⁹ Chodzi o księgi wydane pod auspicjami prowincjała Michała od św. Macieja – *Procesionale* oraz *Plena et plana instructio*, por.: wyżej przyp. 33 i 34.

⁴⁰ Por.: Kloskowski, s. 185–186; W. Chorażyczewski, S. Roszak, *Pamięć domu Komierowskich. Studium z dziejów rodu szlacheckiego w XVIII wieku*, Toruń 2002, s. 26 n. Por.: też W. Chorażyczewski, S. Roszak, *Komierowscy na Kujawach. Z dziejów awansu rodziny szlacheckiej w XVIII wieku*, „Ziemia Kujawska” 12 (1997), s. 139–154.

1751). Już w 1754 r. wybrany definitorem prowincjalnym i ustanowiony kierownikiem duchowym studentów w konwencie warszawskim. W latach 1757–1760 był przeorem w Warszawie. W 1763 r. kapituła wybrała go prowincjałem. Po skończonej kadencji osiadł w klasztorze warszawskim (gdzie pełnił funkcję przeora w latach 1766–1772 i od 1775 r. do śmierci). Był także definitorem prowincji w latach 1772–1775. Zmarł w Trzylatkowie 23 grudnia 1776 r., został pochowany w Lipiu. Dla prowincji waga jego prowincjalatu była równie duża, jak funkcje i zadania podejmowane w innych okresach. Nekrolog urzędowy podaje informację, której treść jest niebagatelna: był ustanowiony wysłannikiem nuncjusza do prowincji św. Jerzego (prowincja ruska karmelitów trzewickowych powstała w roku 1756) w charakterze komisarza – zapewne dla rozwiązania jakichś trudnych spraw⁴¹. Pełnił też funkcję protonotariusza apostolskiego.

Przez całe życie był zaangażowany w sprawy rodziny tak dalece, że uzyskał nawet papieską dyspensę na bycie „prepozytem” kościoła w Drwalewie, niedaleko klasztoru w Lipiu – w dobrach jego krewnych. Stąd nie powinien dziwić fakt pochowania go właśnie w tej miejscowości.

Albin od św. Kazimierza (1766–1769)

Józef Wołęcki, urodzony 22 marca roku 1722⁴². Profesję zakonną złożył w Gdańsku 7 marca 1741 r. Studiował w Oborach i w Warszawie (po roku 1745). Świecenia kapłańskie przyjął w Warszawie 17 kwietnia 1746 r. Dalej studiował prawdopodobnie najpierw w Warszawie, a po 1748 r. w Gdańsku. Od 1751 r. wykładał filozofię w Bydgoszczy, a od 1757 r. teologię w Warszawie, gdzie był też kierownikiem duchowym studentów. W 1760 r. kapituła wybrała go przeorem w Trutowie. Wybór został ponowiony w 1763 r. – na co konieczna była dyspensa generała zakonu. W tonie bardzo surowym – *pro hac solum vice* – została ona rzeczywiście udzielona⁴³. W latach 1766–1769 był prowincjałem. Potem przebywał w Oborach, gdzie najpierw objął stanowisko kierownika duchowego neoprofesów, a później od 1772 r. – pierwszego definitora prowincjalnego. W 1775 r. został wybrany przeorem w Trutowie. Kolejnej kapituły (w roku 1778) już nie

⁴¹ Por.: nekrolog w AKKr 175/547, s. 719. Wciąż nie znamy bliższych okoliczności tego delegowania.

⁴² Por.: Kloskowski, s. 160.

⁴³ Por.: AKKr 168/397, s. 378.

doczekał – zmarł w Rakowie (koło Rypina?) 24 stycznia 1778 r., pochowano go w Trutowie⁴⁴.

Augustyn od św. Antoniego (1769–1772)

Antoni Piotrowicz, urodzony 16 listopada 1722 r., złożył profesję zakonną w Gdańsku w roku 1739⁴⁵. Studiował w Gdańsku i Warszawie. Świecenia kapłańskie otrzymał 10 kwietnia 1746 r. Wykładał filozofię w Bydgoszczy (1747–1753) i – krótko – w Gdańsku (1748–1749). Od roku 1753 wykładał teologię w Poznaniu. W latach 1757–1760 był przeorem w Bydgoszczy, a później w Warszawie (1760–1763). Od 1763 r. przebywał w Gdańsku (jako mistrz nowicjatu do roku 1766, następnie przeor do roku 1769). Był definityorem prowincji w latach 1763–1766. Na kapitule w roku 1769 – dość podzielonej w głosowaniu (17:13:1:1) – został wybrany prowincjałem. Po skończonej kadencji trafił najpierw do Gdańska (mistrz nowicjatu do roku 1775, potem przeor). Od 1778 r. przebywał w Warszawie (przeor w latach 1778–1781 oraz 1784–1790). W późniejszych latach, ze względu na stan zdrowia, pełnił mniej ważne funkcje zakonne i klasztorne. Zmarł 20 marca 1799 r. w Warszawie. Wewnętrzny podział prowincji przełożył się na rządy dość ostrożne i – jak się zdaje – raczej zachowawcze. Może wynikało to z osobowości o. Augustyna, który był raczej uczonym niż organizatorem. Kapituła zleciła ponowny druk jego prac, w tym *Ceremonialis*⁴⁶.

Cyprian od św. Gerarda (1772–1775, 1784–1787)

Lukasz Satorski, urodzony 15 października roku 1729⁴⁷. Po odbyciu nowicjatu w Poznaniu złożył profesję zakonną 1 października 1748 r. Studium retoryki odbył w Oborach, filozofii – w Bydgoszczy, a teologii – w Poznaniu. Świecenia kapłańskie przyjął 22 kwietnia 1753 r. w Warszawie. Wkrótce po święceniach wyznaczony do Obór jako profesor retoryki. W roku 1755 wydał drukiem kazanie *Dolor Sine*

⁴⁴ Kloskowski, s. 160, przyp. 64. G. Kloskowski podaje różne akta z różnymi datami śmierci – od 11 stycznia do 27 marca.

⁴⁵ Por.: Kloskowski, s. 169; M. Puziak, *Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728–1816 w świetle akt kapitul prowincjalnych*, s. 282.

⁴⁶ Chodzi najprawdopodobniej o *Caeremoniale divini officii secundum ordinem fratrum Beatae Mariae Virginede Monte Carmelo juxta rubricas novissimi missalis et breviarii ad usum provinciae Majoris Poloniae Sanctissimi Sacramenti methodo compendiosa*, Gdańsk 1766 (drukarnia Johanna Friedricha Bartelsa). Jeden z egzemplarzy jest przechowywany w bibliotece klasztornej w Oborach. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XIV, s. 3.

⁴⁷ Por.: Kloskowski, s. 188.

*Remissione Dolor Marianus...*⁴⁸. Wyznaczony do Gdańska (1757), uczył tam filozofii, a przynajmniej od 1760 r. był wykładowcą teologii w Warszawie. W latach 1760–1763 oraz 1766–1769 był drugim definitywem prowincjalnym. Od 1766 r. przebywał w Trutowie. Od 1769 r. pełnił funkcję asystenta prowincjała, a w latach 1772–1775 prowincjała. Po skończonej kadencji został przeorem najpierw w Oborach (1775–1778), następnie w Trutowie (1778–1781). Między rokiem 1781 a 1784 dalej przebywał w Trutowie, gdzie zajmował się sprawami budowlanymi i pełnił obowiązki pierwszego definitywa prowincjalnego. W roku 1784 ponownie został wybrany prowincjałem. Po skończonej kadencji osiadł w Oborach. Zmarł 20 marca 1793 r.

Na okres jego urzędowania jako prowincjała przypadł I rozbiór, w którego wyniku prowincja została praktycznie podzielona na dwie części: znaczące klasztory Gdańsk, Bydgoszcz, Kcynia i Markowice dostały się pod panowanie pruskie, co utrudniło zarząd oraz powodowało trudności tak formacyjne (kontrolowana przez państwo liczba nowicjuszy), jak i ekonomiczne (co z powodu budowy Kanału Bydgoskiego odczuł zwłaszcza klasztor bydgoski).

Joachim od św. Franciszka (1778–1781)

Franciszek German, urodzony w 1722 r., nowicjat odbył w Poznaniu, gdzie złożył śluby zakonne 1 lipca roku 1740⁴⁹. Studia retoryczne odbył najprawdopodobniej w Oborach. Poświadczone są jego studia filozoficzne w Gdańsku i teologiczne w Poznaniu. Święcenia kapłańskie przyjął 25 sierpnia 1745 r. właśnie w Poznaniu. Dalej jednak studiował teologię, najpierw w Poznaniu, potem w Kcyni (teologia moralna). Po kapitule gdańskiej w 1751 r. (podczas której wygłosił mowę kapitulną wydaną później drukiem⁵⁰) wykładał filozofię w Gdańsku, był także *spiritualis studentium* oraz promotorem bractw szkaplerznego i św. Józefa (po roku 1754). Od 1757 r. wykładał teologię w Poznaniu, jednocześnie sprawując funkcję promotora bractw szkaplerznego i Serca Maryi. Najpewniej z tego okresu

⁴⁸ Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska. Dopelnienia*, s. 147.

⁴⁹ Por.: Kloskowski, s. 212; W. Murawiec OFM, *Joachim od św. Franciszka (2 poł. XVIII w.)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, s. 213.

⁵⁰ Chodzi o: *Paradisus sine Malo, tot à saeculis, optimo semper flore vernatissimus, sacerrimus D. Eliae ordo, augustissimae Carmeli patronae Dei Matri, sub tempu Capituli provincialis FF. Ejusdem Dei Genitricis, et Virginis Mariae de monte Carmelo, Provinciae Majoris Poloniae, Ssmi Corporis Christi, strictior observantiae, in Collegio Regio jagiellonico Posnantiensi anno 1751. die 6 Maij et sequentibus celebrati patefactus, per P. Joachimum à S. Francisco ordinis ejusdem rhetorices profesoem*, Gedani typ. Hartmannianis 1751. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, s. 600.

pochodzi traktat o aniołach wydany w roku 1760⁵¹. W 1760 r. kapituła wyznaczyła go do konwentu Bożego Ciała w Poznaniu, w tym czasie pełnił również funkcje pierwszego definitora i kierownika duchowego studentów. Definitorium w 1761 r. przeniosło go jako rezydenta do Krwi Chrystusa w Poznaniu⁵². Po 1761 r. wykładał w Czerwińsku u augustianów⁵³. W 1766 r. kapituła ustanowiła go przeorem w Trutowie (do roku 1769). Z tego czasu pochodzi jego mowa pogrzebowa *Apparencyje śmiertelne i nieśmiertelne* na egzekwacjach wojewody chełmińskiego Zygmunta Kretkowskiego⁵⁴. W latach 1769–1775 (przez dwie kadencje) był przeorem w Bożym Ciele w Poznaniu, a potem w latach 1775–78 prezydentem rezydencji Krwi Chrystusa w Poznaniu i definitorem prowincjalnym. Dodatkowo pełnił wówczas funkcję zarządcy piekarni i kierownika studiów. W 1778 r. kapituła wybrała go prowincjałem. Po skończonej kadencji od 1781 r. przebywał w Poznaniu aż do śmierci, która nastąpiła 6 stycznia 1806 r. W Poznaniu wielokrotnie pełnił funkcję przeora (łącznie cztery kadencje: 1781–1787 oraz 1790–1796). Był kierownikiem studiów (1781–1799), piekarni (1787–1790) i dwa razy definitorem (1787–1790, 1796–1799).

Długie okresy wykładania filozofii i teologii, kierowania studiami oraz opublikowane dzieła wskazują, że nie musiał się wstydzić jakości teologicznej swoich prac. Nie wydaje się jednak, by ktoś badał jego pisma. Na paradoks zakrawa natomiast, że o. Morawiec błędnie identyfikuje o. Joachima jako karmelitę bosego, mimo że zna zapisy u K. Estreichera⁵⁵.

⁵¹ Chodzi o: *Tractatus de Angelis sub Venerabilis Capituli Provinciae Majoris Poloniae Sacratissimo Christi ordinis fratrum Beat. Sempereq. Virginis Dei Genetricis Mariae de Monte Carmelo strictioris observantiae... Argumento propositus Per P. Joachimum a s. Francisco Ordini ejusdem et Provinciae alumnus Anno 1760. Posnaniae typis S.R.M. Societatis Jesu.* Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, s. 600.

⁵² Por.: AKKr 168/397, s. 358.

⁵³ Tak podaje G. Kloskowski oraz *Kroniczka*, s. 26.

⁵⁴ Por.: *Apparencyje śmiertelne i nieśmiertelne przy wspaniałym pogrzebie JWJMP Zygmunta Kretkowskiego Wojewody Chełmińskiego, Kowalewskiego, Duninowskiego Starosty orderu białego Orła Kawalera w kościele Gdańskim OO. Karmelitów ściślejszey Obserwancyi prowincji W. polskiej przed licznym J. O. WW gości kongresem kazaniem żalobnym pokazane przez X. Joachima od S. Franciszka Karmelitę teyże Obser. Y prow. S. teol. Lektora jubilata Przeora konwentu Trutowskiego r. p. 1767 d. 12. Sierpnia*, Gdańsk, Typis Joh. Fridr. Bartels. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, s. 600.

⁵⁵ Por.: W. Morawiec OFM, *Joachim od św. Franciszka (2 pol. XVIII w.)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, s. 213.

Polikarp od św. Piotra (1781–1784, 1793–1796)

Piotr Sankowski, urodzony 9 sierpnia roku 1739⁵⁶. Profesję zakonną złożył 1 marca 1756 r. w Poznaniu. Studiował filozofię w Bydgoszczy, a teologię w Kcyni i Warszawie (przynajmniej od roku 1761). Świecenia kapłańskie otrzymał 26 listopada 1762 r. w Warszawie. Przez jakiś czas wykładał filozofię w Bydgoszczy i Gdańsku, później (przynajmniej od roku 1769 do 1775) teologię w Poznaniu. W latach 1775–1778 był przeorem w Kcyni, gdzie rozpoczął prace nad odbudową kościoła po spaleniu. W 1778 r. został asystentem prowincjała, a w 1781 r. kapituła wybrała go prowincjałem. W 1782 r. uczestniczył w kapitule generalnej w Rzymie⁵⁷. Po skończonej kadencji wrócił do Kcyni – tam przez kolejne trzy kadencje pełnił funkcję przeora (1784–1793) oraz kontynuował prace budowlane. W latach 1793–1796 ponownie wybrany prowincjałem. W 1796 r. po skończonej kadencji wrócił do Kcyni, gdzie jeszcze raz został ustanowiony przeorem (1799). Zmarł 20 sierpnia 1800 r.

Okres pierwszego przeoratu przysłonił w całości wyjazd na kapitułę generalną do Rzymu. Tak dalece, że właściwie niezauważenie przeszła kasata odległego od centrum prowincji Drohobycza. O. Polikarp zresztą – jak się zdaje – patrzył na prowincję raczej przez interes poszczególnych klasztorów (zwłaszcza Kcyni) niż całości jako spójnego organizmu. Jego ponowny wybór na prowincjała w 1793 r. był prawdopodobnie oznaką kryzysu i rozpaczliwego szukania rozwiązań, których chyba nikt nie był w stanie dostarczyć. W tym kontekście o. Polikarp z pierwszej kadencji, skuteczny, dobry i „spolegliwy”, był raczej wspomnieniem i iluzją powodzenia, nie zaś realną odpowiedzią na napięcia wewnętrzne oraz zewnętrzne prowincji.

Bertold od św. Wojciecha (1787–1790)

Wojciech Hosztowski, urodzony 19 kwietnia roku 1742⁵⁸. Złożył profesję zakonną w Gdańsku 7 czerwca 1759 r. Retorykę studiował w Oborach, teologię w Warszawie. Świecenia kapłańskie otrzymał 4 czerwca 1765 r. w Warszawie. Pierwsze lata po święceniach spędził w Gdańsku, najpierw jako kaznodzieja, potem także lektor filozofii

⁵⁶ Por.: Kloskowski, s. 235; A. Szudrowicz, *Karmelici w Kcyni*, passim.

⁵⁷ Zachował się opis lat prowincjalatu – *Peregrinatio triennalis* (AKKr 176/606). Opis zawiera także diariusz podróży na kapitułę, sporządzony przez Bertolda od św. Wojciecha (tamże, s. 16–66). Por.: W. Kolak, *Katalog archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Pia-sku*, s. 101.

⁵⁸ Por.: Kloskowski, s. 174.

i kierownik duchowy studentów (1766–1772). Po 1772 r. wykładał retorykę w Oborach, następnie (przynajmniej po roku 1775) teologię w Warszawie, jednocześnie sprawując funkcję kierownika duchowego studentów. W latach 1778–1781 był także pierwszym definitorem prowincji. W 1781 r. został ustanowiony przeorem w Markowicach, a w 1782 r. jako tzw. socjusz rzymski razem z Polikarpem od św. Piotra odbył podróż na kapitułę generalną w Rzymie i sporządził jej diariusz⁵⁹. W latach 1784–1787 objął stanowisko asystenta prowincjała (Cypriana od św. Gerarda) i sekretarza prowincji. Między rokiem 1787 a 1790 był prowincjałem. Po skończonej kadencji osiadł w Płońsku, gdzie został przeorem (w sumie dwie kadencje: 1790–1796). W 1796 r. wybrano go jeszcze na definitora prowincjalnego. Już wtedy miał prawdopodobnie problemy zdrowotne. Zmarł *sub manu medici* 22 sierpnia 1797 r. w Warszawie.

Na podstawie zachowanego diariusza podróży na kapitułę można powiedzieć, że był osobowością bogatą i żywą, świetnie wykształconą, o krytycznym umyśle. Polemizując z ideologiami oświeceniowymi, także z doktrynami absolutystycznymi, żywo interesował się postępem nauk i sztuk. Ciekawostką jest jego bliższa znajomość z nuncjuszem Giuseppe Garampim, poświadczona w diariuszu rzymskim⁶⁰. Być może o Bertold przygotowywał jako sekretarz prowincji materiały dla nuncjusza, który zbierał informacje o polskich zakonach i klasztorach⁶¹.

Karol od św. Michała (1790–1793)

Michał Klawanski, urodzony 25 września roku 1740⁶². Profesję zakonną złożył 19 listopada 1761 r. Filozofię studiował w Bydgoszczy. Święcenia otrzymał w Chełmży w roku 1764 (1 listopada – diakonatu, 4 listopada – prezbiteratu). Po święceniach kontynuował studia, także w Warszawie (przynajmniej po roku 1766). Był lektorem

⁵⁹ Por.: AKKr 176/606, *Peregrinatio triennalis*, s. 16–66, Por.: wyżej przyp. 53.

⁶⁰ Por.: AKKr 176/606, *Peregrinatio triennalis*, s. 28 nn.

⁶¹ G. Garampi był nuncjuszem w Polsce w latach 1772–1776, zgromadził bogate archiwum wiadomości o zakonach w Polsce. Por.: m.in L. Bieńkowski, *Garampi Giuseppe kard.*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 858–859; tenże, *Ankieta zakonna Garampiego z 1773 r.*, w: *Zakony męskie w Polsce w 1772 r. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, Lublin 1972, t. 1, s. 115–160; J. Kłoczowski, *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku*, „Przegląd Historyczny” 55 (1964), nr 2, s. 257–266; J. Flaga, *Ankieta zakonna nuncjusza G. Garampiego z lat 1773/74 jako podstawa źródłowa do badań nad studiami zakonnymi i ich organizacją*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 36 (1989), z. 4, s. 35–44.

⁶² Por.: Kłoskowski, s. 180.

filozofii w Bydgoszczy (od roku 1769) i teologii w Warszawie (od roku 1775). W latach 1781–1784 pełnił funkcję przeora w Warszawie, a potem (1784–1787) w Oborach. Od 1787 r. asystent prowincjała (Bertold od św. Wojciecha) i sekretarz prowincji. W 1790 r. został prowincjałem. Po skończonej kadencji objął stanowisko przeora w Lipiu (1793–1796). Zmarł tamże 24 lub 29 marca 1797 r.

Łukasz od św. Antoniego (1796–1799)

Łukasz Greca (Grenca) lub Grentz, urodzony 18 października roku 1750⁶³. W – jak się zdaje – szeroko rozgałęzionej rodzinie Grenców w różnych pokoleniach było więcej powołań, zarówno w zakonie karmelitańskim, jak i poza nim⁶⁴. Profesję zakonną złożył w Gdańsku 23 października 1766 r. Po studiach w Gdańsku i Poznaniu otrzymał święcenia 6 stycznia 1774 r. (Poznań). Po święceniach do roku 1781 wykładał filozofię w Gdańsku, następnie teologię w Warszawie (1781–1787). Przez dwie kadencje był przeorem w Gdańsku (1787–1793), a później drugim definitem prowincji i kierownikiem studiów w miejscowym konwencie. W 1796 r. został wybrany prowincjałem. Prawdopodobnie nadal rezydował w Gdańsku. Po skończonej kadencji pozostał tam aż do śmierci, pełniąc w tym czasie różne funkcje klasztorne. Przypuszcza się, że wojenne warunki oblężenia Gdańska wpłynęły znacząco na stan jego zdrowia:

JX. Exprowincyał karmelitański który był przeorem Łukasz Grentz chorowity, bawił się u nas aż do wieczoru, któregośmy wieczorem aż do klasztoru odprowadzili, temu z przyczyny ustawicznego siedzenia w sklepie wilgotnym w swoim klasztorze tak opuchły nogi, że ledwie z trudnością wałami mógł pieszo powrócić do klasztoru⁶⁵.

Zmarł 4 października 1807 r.

⁶³ Por.: tamże, s. 220.

⁶⁴ Chodzi zwłaszcza o ustalenie pokrewieństwa między karmelitami: Manswetem od św. Walentego, Nepomucenem od św. Wincentego, Eugeniuszem od św. Mikołaja i Bonifacym od św. Norberta oraz benedyktynką z Żarnowca Konstancją Grencówną. Dla karmelitów por. odpowiednio – Kloskowski, s. 222, 229, 196 i 176; natomiast dla s. Konstancji por.: M. Borkowska OSB, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: *Polska Zachodnia i Północna*, Warszawa 2004, s. 326. Innych jeszcze Greków z Pomorza wymienia: T. Nowicki, *Słownik biograficzny rządców parafii Archidiaconatu Pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin 2003, s. 77–80.

⁶⁵ *Walentego Wolskiego z Niestępowa Pamiętnik 1806–1810*, cz. 2, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 18 (1911), s. 1–78, tutaj s. 10. Pierwsza część *Pamiętnika* w: „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 16 (1909), s. 104–176.

Teofil od św. Szymona (1799–1802)

Szymon Wilk albo Wolff, urodzony 28 października roku 1750⁶⁶. Profesję złożył w Gdańsku 23 grudnia 1775 r. Już dwa lata później (15 sierpnia 1777 r.) otrzymał w Warszawie święcenia kapłańskie, ale dalej studiował teologię. Przez pewien czas wykładał retorykę w Oborach (1781–1784) oraz filozofię w Gdańsku (przynajmniej w latach 1784–1787). Przez dwie kadencje był przeorem w Oborach (1787–1793). W 1793 r. został asystentem prowincjała (Polikarpa od św. Piotra), a po skończonej kadencji – przeorem w Poznaniu (Boże Ciało) w latach 1796–1799. W 1799 r. na ostatniej kapitule w XVIII w. został wybrany prowincjałem – stąd jego prowincjalat należy już praktycznie do następnego okresu historii. Dość tu zaznaczyć, że w tym czasie zmieniono tytuł prowincji – choć już po I rozbiorze przestano używać wskazania geograficznego *Majoris Poloniae* i zaczęto stosować nazewnictwo *Prussiae meridionalis*, a potem *Borussiae*, zachowując zawsze wezwanie *SS. Sacramenti*.

O. Teofil od św. Szymona musiał zmierzyć się z (prawie udaną) próbą kasaty klasztoru w Bydgoszczy, na co nałożyły się nieporozumienia personalne (na bazie zależności rodzinnych i silnych antypatii osobistych, jak również napięć narodowościowych), a także chybione decyzje obsady urzędów przeorskich i podprzeorów w różnych klasztorach. Po skończonej kadencji przebywał od roku 1802 w Oborach, gdzie przez trzy kadencje pełnił urząd przeora (1805–1814). Jego pozycja w prowincji była wówczas może nawet bardziej znacząca – jako komisarza – niż w czasie urzędu prowincjała. Mamy jednak wciąż zbyt mało danych, by móc powiedzieć coś więcej o tym okresie, który zresztą wykracza poza zakres naszego zainteresowania.

O. Teofil zmarł 18 lipca 1814 r. w Oborach.

Prowincja a prowincjałowie

Bieg życia poszczególnych prowincjałów pozwala na wstępne – już na tym poziomie znajomości materii – określenie typowego modelu kariery zakonnej w prowincji. Preselekcja następowała na etapie formacji do święceń kapłańskich, gdzie (przynajmniej w połowie wieku) studia w Warszawie przesądzały o dalszej karierze. Wykładanie filozofii, a potem teologii było zazwyczaj wstępem do powierzenia

⁶⁶ Por.: Kloskowski, s. 247.

funkcji definitora lub przeora, jeśli zaś ktoś się w nich sprawdził, był zasadniczo brany pod uwagę w głosowaniach. Dopiero na to kryterium przygotowania intelektualnego i praktycznego nakładały się inne kryteria formatu duchowego, sieci wzajemnych sympatii i antypatii oraz – co było rzeczą niebagatelną – koneksji rodzinnych. Obraz, jaki mamy obecnie, mówi nam, że przynajmniej w pierwszych dziesięcioleciach istnienia prowincji rządy obejmowali zakonnicy dobrze wykształceni, o dużym autorytecie osobistym, pewnym formacie duchowym oraz konkretnych i sprawdzonych zdolnościach organizacyjnych. Wybijają się tu zwłaszcza postacie o. Eliasza od św. Franciszka i o. Ludwika od św. Tomasza. Duże zrozumienie dla funkcjonowania prowincji – co przełożyło się na ogromne wobec niej zasługi – mieli o. Jan od św. Władysława oraz o. Jan od św. Klemensa, którzy potrafili wykorzystać dla dobra zakonu swoje koneksje w elitach szlacheckich. Podobna sytuacja mogła się wydarzyć przy prowincjalacie o. Konstantyna od św. Wawrzyńca, ale prawdopodobnie trudna współpraca z bratem Anastazym od św. Jana Nepomucena w dużej mierze wpłynęła (oprócz czynników zewnętrznych) na utrwalenie się pewnego modelu zarządzania prowincją zbyt naznaczonego interesami krótkofalowymi i partykularnymi. Dramat rozbioru jedynie szybciej – niż mogłoby się to wydarzyć w stabilnej sytuacji zewnętrznej – doprowadził do nawarstwienia tendencji szkodliwych dla funkcjonowania prowincji: w szybko zmniejszającej się liczebnie prowincji interesy partykularne i krótkofalowe mają wzmocniony efekt niszczący. Cała omawiana grupa prowincjałów musi zostać zresztą uznana za gorliwie spełniającą obowiązki nie tylko zwoływania definitoriów i kapituł, ale także wizytowania klasztorów i stanowczej interwencji w koniecznych przypadkach. Być może niefortunne było coraz częstsze delegowanie władzy upominania i karania, co zmniejszało ich efektywność. Z drugiej strony należy podziwiać dbałość o interesy poszczególnych klasztorów i całej prowincji, która zapewniała im stabilny byt oraz zrównoważony rozwój. Prowincja, odmawiając zbyt licznych fundacji, ustrzegła się przed niewydolnością duszpasterską oraz zachowała przez długi czas solidność formacji poszczególnych zakonników.

Na koniec warto zauważyć, że wszyscy prowincjałowie u początku kariery mieli nie tylko odpowiednie rozeznanie władz względem osobistych talentów i formatu osobowości, ale także poparcie i zaufanie współbraci. Świadczą o tym dwa czynniki. Po pierwsze, praktycznie wszyscy dostali się w orbitę ścisłej elity prowincji, ponieważ zostali posłani na kapitułę po raz pierwszy jako socjusze przeora. Trzeba tu wyjaśnić, że przeor przyjeżdżał na kapitułę z urzędu, a socjusza

wybierała w sposób niezależny i demokratyczny cała wspólnota. Zwykła ludzka sympatia, jaką udawało się zdobyć przysłym prowincjałom, była w tym procesie czynnikiem decydującym. Drugim, analogicznym w pewnej mierze jest fakt, że wielu prowincjałów zdobyło podobne zaufanie i sympatię współdefinitorów oraz prowincjałów, którzy powoływali ich na asystentów. Pełnienie funkcji asystenta prowincjała było w ten sposób nie tylko próbą zdolności, ale i rodzajem wskazania na jednostki zdolne do podjęcia urzędu oraz cieszące się zaufaniem i autorytetem. W tym kontekście mniej dziwi fakt, że po jakimś prowincjale powołuje się na urząd jego asystenta, niż to, że niektórych prowincjałów powołano do sprawowania funkcji ponownie.

Prowincjałowie a władze państwowe i elity społeczne

Władze państwowe królestwa za czasów saskich nie stwarzały ani wobec prowincji, ani prowincjałów przeszkód w funkcjonowaniu. Stąd swobodny rozwój, wsparty przez wielu urzędników niższego i wyższego szczebla, czy to w województwach wielkopolskich, czy pruskich (pomorskich). W tym względzie, jak się wydaje, ciekawe owoce mogłoby przynieść zbadanie rodzaju więzi, które istniały między władzami prowincji a lokalnymi elitami urzędniczymi. Nie były to jedynie oficjalne zależności urzędowe, ale stosunki rodzinne, więzy pokrewieństwa czy nawet współzależność z drabiną klienteli szlacheckiej. Wygląda na to, że przynajmniej do lat 70. XVIII w. kapituły prowincji podczas wyborów tak prowincjałów, jak i definitorów lub przeorów w niemałym stopniu brały pod uwagę również te zależności. Wymienieni prowincjałowie zachowywali zawsze lojalność względem władz państwowych, którą można w czasach rozbiorowych ostatniej ćwierci XVIII w. określić zbytnią spolegliwością. Pozostają zresztą do wyjaśnienia szczegóły postaw zakonników w czasie konfederacji barskiej (słynny karmelita, „prorok” konfederacji o. Marek Jandołowicz należał do prowincji ruskiej) oraz insurekcji kościuszkowskiej. Oba te wydarzenia zaangażowały szerokie kręgi społeczne. Sytuacja była skomplikowana, ponieważ wielu zakonników o rodowodzie niemieckim rzeczywiście sprzyjało rządowi pruskiemu. Jednak nie z pruskich nastrojów wynikło np. złożenie hołdu królowi pruskiemu czy zmiana nazwy prowincji. Chodziło o względy administracyjne, których nie sposób było uniknąć, jeśli chciało się dalej egzystować i zachować minimum możliwości działania. Z drugiej strony nie tylko pruskie władze państwowe, ale i polskie od początku panowania Stanisława

Augusta Poniatowskiego (również później w okresie Księstwa Warszawskiego) były jeśli nie wrogie, to mało przychylnie, co wpływało na możliwości zachowania reguły zakonnej. Najdramatyczniejszym postanowieniem, które spowodowało największe osłabienie prowincji, było utrudnienie w przebywaniu prowincjała w pruskiej części prowincji po 1773 r., a właściwie kontrola – praktycznie uniemożliwienie – przyjmowania nowicjuszy. Odbiło się to na liczebności, poziomie intelektualnym i moralnym, a także zdolnościach organizacyjnych całej prowincji.

W okresie rozbiorowym niżsi urzędnicy administracji byli jakkolwiek wielokrotnie związani z karmelitami i próbowali używać swoich wpływów do ich ochrony oraz obrony. Niemniej sytuacja okupacyjna i jeszcze nie do końca jasne pozycje pruskie wobec elit urzędniczo-arystokratycznych dawnych Prus Królewskich nie sprzyjały zajmowaniu zdecydowanych stanowisk zarówno wobec dworu królewskiego, jak i urzędników regencji. Skądinąd doskonałym przykładem takiej – z naszego punktu widzenia – „dwuznaczności” postaw był sam arcybiskup gnieźnieński Ignacy Krasicki, co zresztą historiografii jest dobrze znane.

Zakończenie

Zestawienie prowincjałów Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu (Bożego Ciała) wraz z ich szkicowymi biogramami pozwoli – mamy nadzieję – lepiej orientować się w historii nie tylko prowincji, ale i poszczególnych klasztorów. Być może w niektórych przypadkach będzie pomocne w dookreśleniu chronologii wydarzeń lub uściśleniu datowania dokumentów czy artefaktów liturgicznych i plastycznych. Z zamierzenia biogramy te są zaledwie orientacyjne i podają dane – jak się wydaje – najistotniejsze. Jest tak również dlatego, że domagają się – biorąc pod uwagę dzisiejszy stan badań nad zakonnikami prowincji wielkopolskiej – dalszej kwerendy archiwalnej, która wykracza poza zamierzenia autora niniejszego zestawienia, a także poza jego kompetencje. Autor dziękuje OO. Karmelitom z Krakowa – w szczególności rektorowi o. dr. Wiesławowi Strzeleckiemu oraz przeorowi o. Zbigniewowi Czerwieniowi – za gościnność i ducha braterskiego charyzmatu karmelitańskiego, natomiast dr. Szymonowi Suleckiemu, kustoszowi Archiwum, za wszelką pomoc i wyrozumiałe towarzyszenie.

Summary

The article is focused on the provincial superiors of the Carmelite Province of the Blessed Sacrament (Carmelites of Ancient Observance), which is based in the Wielkopolska region and was established in 1728 as a result of separating those monasteries which had adopted the so-called Touraine reform (stricter observantia) and until then had formed part of a vicariate controlled by the Provincial Superior of Poland.

The history of the province, which can be divided into three periods: establishment (up to 1728), growth (1728–1799) and decline leading to dissolution (up to 1863 or 1918, depending on the canonical interpretation), is little known and requires a profound study. Part of that is the history of its superiors, whose brief descriptions are presented here.

General remarks concern the method of selection and interpretation of data from the province's chapter records. This also applies to numerical data from provincial superior elections.

The attempt to sort out biographical data concerning individual provincials is complemented with general remarks on this group of monks and their position in the province. However, the reader may be more interested in a more general interpretation of the relations between individual superiors (and the province) and state authorities and social elites of the regions of Wielkopolska, Pomorze, Ziemia Dobrzyńska and Mazowsze; a task impossible to conduct at this stage of research.